

НАСТАВА ПО МОДЕРНАТА ИСТОРИЈА НА ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА
АЛТЕРНАТИВНИ НАСТАВНИ МАТЕРИЈАЛИ

Балканските војни

Издавачи: Фондација институт отворено општество Македонија, Скопје и Центар за демократија и помирување во Југоисточна Европа, Солун.
За издавачите: Владимир Милчин и Ненад Шебек
Уредничка на македонското издание: Ирена Стефоска
Наслов на оригиналот: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials Workbook 3, The Balkan Wars, Thessaloniki 2005.

Превод од англиски: Анета Маркоска-Чубриновска
Лектура: Елка Јачева-Улчар
Коректура: Маја Бојаџиевска
Подготовка и печат: "Bato&Divajn"
Тираж: 1500

CDRSEE Rapporteur to the Board for the Joint History Project: Costa Carras
Executive Director: Nenad Šebek
Director of Programmes: Corinna Noack-Aetopoulos
Project Co-ordinators: George Georgoudis and Biljana Meškovska

Центарот за демократија и помирување во Југоисточна Европа и Фондацијата институт отворено општество Македонија би сакале да ја искажат својата благодарност до Европската унија затоа што преку Европската агенција за реконструкција финасиски го помогна преводот и печатењето на оваа книга.

Изданието е финансиски поддржано и од:

Фондација институт отворено општество Македонија

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)
Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece
Tel.: +30 2310 960820-1, fax: +30 2310 960822
Email: info@cdsee.org, web: www.cdsee.org

ISBN: 978-9989-185-43-4

НАСТАВА ПО МОДЕРНАТА ИСТОРИЈА НА ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА
А л т е р н а т и в н и н а с т а в н и м а т е р и ј а л и

ИСТОРИСКА ЧИТАНКА 3

БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ

Приредиле: ВАЛЕРИ КОЛЕВ и ХРИСТИНА КУЛУРИ

Уредничка на серијата: ХРИСТИНА КУЛУРИ

Уредничка на македонското издание на серијата: ИРЕНА СТЕФОСКА

Скопје 2007

Содржина

Увод	12
Хронологија	16
ПРВО ПОГЛАВЈЕ: Економиите и општествата	22
Ia. Народот	23
Таб. 1: Пораст на населението на Балканот, 1878-1912	23
сл. 1 Битола/Манастир	23
Таб. 2: Населението во помалите и поголемите градови во балканските нации-држави, 1860-1910	24
сл. 2 Жени во Костур/Касторија, ран XX век	24
Таб. 3: Проценки за бројот на населението во европските покраини на Османлиската Империја во 1911 година	25
сл. 3 Секојдневниот живот во пазарните квартави, Солун	25
сл. 4 Овчи пазар во Истанбул/Цариград	26
Таб. 4: Етничката дистрибуција на населението во Цариград, 1897	26
сл. 5 Овчари во Епир, 1912	27
Таб. 5: Прекуокеанска миграција од балканските нации-држави, 1876-1915	27
I-1. Стив Хаџис, грчки емигрант во САД, говори за своето искуство	28
Iб. Економијата	29
Таб. 6: Буџетите на балканските држави, 1898-1912	29
Таб. 7: Структурата на државната потрошувачка per capita во 1911	29
I-2. Земјоделството во османлиска Македонија, во почетокот на XX век	30
сл. 6 Мелницата на браќата Сајас во Солун	30
Таб. 8а: Балканскиот извоз, 1901-1911	31
Таб. 8б: Балканскиот увоз, 1901-1911	31
сл. 7 Превозните средства во почетокот на XX век во Албанија	32
Таб. 9: Балканските железнички линии во служба, 1870-1912	33
I-3. Анализа на бугарскиот железнички систем од началникот на Генералштабот на Бугарската армија, генерал Фичев	33
Таб. 10: Телеграфите во 1910	34
сл. 8 Вилата Алатини во Солун, 1913	34
Iв. Културата	35
сл. 9 Час по историја во една женска гимназија, Атина 1911	35
I-4. Едно Еврејче ги опишува своите училишни денови во Солун, 1904	36
Таб. 11: Неписменоста на почетокот на XX век (проценти на неписмени)	37
Таб. 12: Основни училишта и ученици во Европа (крај на XIX - почеток на XX век)	37
сл. 10 Еврејки танцуваат, Солун	38
сл. 11 Ткајачки, Авдела 1907 - Првиот балкански филм	38

ВТОРО ПОГЛАВЈЕ: Политиката	39
IIa. Мобилизирачки идеологии	40
Карта 1: Националните аспирации на балканските земји	40
сл. 12 Романски ѓон - романска карикатура, 1913.....	41
Таб. 13: Конкурентска статистика за Македонија	41
II-1. Очекувањата на српскиот војник.....	42
II-2. Идеологијата на жртвување, од еден романски војник	42
II-3. Турците и османлиството	42
II-4. Чувствата на христијанските селани спрема младотурците во османлиска Македонија	43
сл. 13 Комитации во Костурско, ран XX век	44
II-5. Идејата за Балканска унија според бугарскиот поет Иван Вазов	44
II-6. Балканската унија според Српската Социјалдемократска партија	45
A. Од говорот на лидерот на Српската Социјалдемократска партија, Димитрие Туцовиќ, на антивоениот протестен марш во 1912.....	45
B. Од говорот на заменикот на лидерот на српската Социјалдемократска партија (Д. Лапчевиќ) во Националното собрание на 7 (20) октомври 1912	45
II-7. Извештај на Централниот комитет на бугарската Работничка социјалдемократска партија (левото крило) до МСБ.....	45
II-8. Извештај на „Социјалистичката федерација на Солун“ испратен до МСБ, 1913	46
Таб. 14: Човечките ресурси за време на Балканските војни 1912-1913	47
II-9. Весникот на владејачката партија во Бугарија, за српско-бугарскиот судир околу Македонија, 1913	47
сл. 14 Албанија ги брани Скадар и Јанина од мајмуноот Црна Гора, тигарот Грција и змијата Србија	48
сл. 15 Романија прикажана како носител на мандатот на европската цивилизација.....	49
II-10. Објаснување на романските интереси од еден професионален историчар, непосредно по Балканските војни	50
IIб. Источното прашање	50
II-11. Опис на Источното прашање, од еден француски историчар, 1898.....	50
A. Исламот наспроти христијанството	50
B. Османлиската Империја и балканските народи	51
B. Европскиот концерт.....	51
сл. 16 Прекрасно страшило, карикатура на Е. Муановиќ (Белград, 1912).....	52
сл. 17 Крава за молзење (османлиска карикатура, 1909).	53
II-12. Улогата на Големите сили, според еден македонски револуционер од Велес.....	53
II-13. Циркуларно писмо од рускиот министер за надворешни работи Сазонов до руските дипломатски претставништва во странство, 18 октомври 1912	53
II-14. „Добар монарх“	54
II-15. Напис во еден романски весник, 16 јуни 1913 - денот на бугарскиот напад на Србија	54
II-16. Извадок од книгата на еден романски политичар	54
II-17. Распределба на воениот плен	55
сл. 18 Европа и бесните деца (романска карикатура, 1913).....	55

II. Искупување и објава на војната	56
II-18.	Не очекувајќи ја војната во Османлиската Империја 56
II-19.	Објавата на Џорџ Први на војната против Османлиската Империја, 5 октомври 1912 56
II-20.	Бугарскиот крал Фердинанд објавува војна 56
сл. 19	Туристичко патување (османлиска карикатура, 5 октомври 1912)..... 57
II-21.	Објава од командантот на Источната турска армија, Абдула-паша до војниците 58
сл. 20	Балканот против тиранот, 5 октомври 1912 (грчка литографија) 58
II-22.	Очекувајќи ја војната во Србија, 8 октомври 1912..... 58
II-23.	Еден Бугарин го опишува расположението на народот пред Војната 59
II-24.	Извадоци од два весника што излегувале на албански јазик во странство, во кои се изложени два различни става спрема Првата балканска војна..... 59
A.	Од еден весник објавен во Бостон..... 59
B.	Од еден весник објавен во Софија 60
сл. 21	Збогување - Во Софија и во Цариград..... 60
II-25.	Извадоци од Договорот за сојуз меѓу кралствата на Грција и Србија, потпишан на 19 мај (1 јуни) 1913 61
сл. 22	Црногорците ја поздравуваат објавата на војната, 1912 61
II-26.	Објавата на црногорскиот крал Никола, 27 јули 1913 61
II-27.	Објавата на грчкиот крал Константин, 21 јуни 1913 61
II-28.	Весниците и јавното мислење во Романија во предвечерјето на романската инвазија на Бугарија во Втората балканска војна 62
A.	Сакаме војна..... 62
B.	Толпата беше огромна 62
сл. 23	Хора - традиционално романско оро во кое се фатени романски војници на пат кон Бугарија..... 63
II-29.	Напис во еден романски весник, за причините и целите на романската инвазија на Бугарија..... 63
II-30.	Декларација на бугарскиот премиер Ст. Данев за романската инвазија на Бугарија 63
ТРЕТО ПОГЛАВЈЕ: Општествата во војна	65
IIIа. Воените фронтови	66
сл. 24	Бугарската војска..... 66
III-1.	Како српската војска ја доби Кумановската битка 67
сл. 25	Последен поздрав (Кумановската битка) 67
III-2.	Заземањето на Солун од страна на грчката војска 67
сл. 26	Грчкиот принц-престолонаследник влегува во Солун 68
сл. 27	Бугарскиот крал Фердинанд на урнатините на тврдината Кавала 69
сл. 28	Грчко-бугарско „братство“ 70
III-3.	Српскиот војник им помага на турските деца 70
сл. 29	Турски деца им салутираат на српските војници, 1912..... 71
III-4.	Риза Нур ги објаснува причините за османлискиот пораз 71
III-5.	Мајорот Милован Гавриловиќ раскажува како го фатил Шукри-паша..... 72
III-6.	Извештај на француското воено аташе во Софија, во кој се вели дека тврдината Едрене е заземена од бугарската војска..... 73
III-7.	Едрене падна - статија во еден романски весник 73
сл. 30	Смирувањето на турско-бугарскиот судир, романска карикатура, 1913..... 74

IIIб. Животот на фронтот	75
III-8. <i>Од планината Старац до Битола: Дневникот на еден воен оберзник во Дунавската санитарска единица (Кумановската битка), кој ја илустрира состојбата во српската војска</i>	75
III-9. Страдањето на коњите, пренесено од еден турски поручник	75
сл. 31 Пренесување на ранети војници од пристаништето во Солун	76
III-10. Состојбата на бугарската војска во Тракија, опишана од еден Французин	76
сл. 32 Чешкиот лекар д-р Јан Левит, во кругот на болницата на Српските сестри.....	76
III-11. Еден хрватски доктор ги пренесува своите чувства по посетата на бојното поле крај реката Марица	77
III-12. Изет Фуад-паша раскажува како дошло до тоа турските војници да немаат леб	78
III-13. Извадок од мемоарите на еден романски војник	78
сл. 33 Грчки логор во близината на Ксанти.....	79
III-14. Извадоци од дневникот на грчкиот доброволец Василеос Сурапас.....	79
III-15. Моралот во бугарската војска, според анализата на бугарскиот началник на Генералштабот, направена повеќе години по Војната	79
III-16. Од мемоарите на еден романски офицер, за преминувањето на специјалниот понтонски воен мост преку Дунав кај Корабија	80
III-17. Средба на турските и црногорските војници во Скутари/Скадар, откако градот се предал	80
IIIв. Паралелната војна	81
III-18. Писмо од Хипократ Папавасилиу до неговата жена Александра	81
III-19. Карнегиевата комисија за меѓународен мир ги коментира „паралелните“ загуби од опожарувањето на селата и егзодусот на луѓето	81
сл. 34 Урнатините на Серез	82
III-20. Бегството на муслиманите, октомври 1912.....	83
III-21. Бугарската егзархија се обидува да ги покрсти муслиманите кои зборуваат бугарски..	83
сл. 35 Конвој на бугарскиот Црвен крст.....	83
III-22. Бугарскиот генералштаб официјално го осудува насилничкото однесување	84
III-23. Воените уништувања по селата во близината на Скадар и агонијата на луѓето кои бараат „оправдана“ причина за нивната несреќа - сеќавање на Мери Едит Дурам.....	84
сл. 36 Сиромашните и гладни луѓе ја опседнале градината на Италијанскиот конзулат, Скадар (средината на јануари 1913)	85
сл. 37 Бугарите им делат леб на гладните луѓе на Адријанопол/Едрене, април 1913.....	85
IIIг. Зад фронтот	86
III-24. Опис на Белград од еден хрватски новински дописник	86
III-25. Опис на Цариград од еден француски новинар	87
сл. 38 Распределба на помош на семејствата на војниците мобилизирани во Романско-бугарската војна, 1913	88
III-26. Ситуацијата во Скадар за време на неговата опсада, опишана од еден италијански новинар	89
сл. 39 Во Цетиње - жени, деца и ранети војници	89
III-27. „Српската жена“	90
III-28. Една Гркинка од повисоката класа ја нуди својата помош како болничарка и ги забележува своите доживувања.....	90

сл. 40	Србинки вежбаат пукање со пушки, 1912	91
сл. 41	Болничарка со воени пациенти, околу 1913	91
сл. 42	Турчинки ја нудат својата помош како болничарки во Истанбул	91
III-29.	Инцидент меѓу бугарски граѓани и романски војници во една бугарска меана, според кажувањето на еден романски офицер	91
III-30.	Турците и Евреите во Белград за време на Првата балканска војна	92
III-31.	Деца си играат војна во Белград	92
сл. 43	Деца си играат војна во Врање, Србија	93
сл. 44	Деца како болничарки и болничари во Подгорица	93
сл. 45	Српскиот женски комитет на Црвениот крст во Њујорк, организиран со цел собирање помош за ранетите	94
III-32.	Акции за собирање пари за „јужнословенските браќа“ во Хрватска	94
сл. 46	Кипарски доброволец во Балканските војни	94
III-33.	Доброволци и помош во пари од Кипар	95
III-34.	Бугарски млекар во Цариград	95
сл. 47	Реклама за млеко во Грција	96
ЧЕТВРТО ПОГЛАВЈЕ: Воените полиња и набљудувачите		98
IVа. Балканските покраини на Османлиската Империја		98
IV-1.	Одлуки за ставот што треба да го имаат Албанците во случај на балканска војна - Скопје, 14 октомври 1912	99
IV-2.	Херберт Адамс Гибонс, млад студент по историја, кој патувал по Балканот работејќи за Црвениот крст за време на Балканските војни, пишува за албанската одбрана на Скадар	99
сл. 48	Пред заминување од Скадар: црногорска мајка и нејзиниот син пред гробот на неговиот татко, мај 1913	99
сл. 49	Албанските бунтовници од Мирдита подготвени да одат во војна против турската војска, 1912 (пред Балканската војна)	100
IV-3.	Телеграма од претседателот на албанската привремена влада, испратена до министрите за надворешни работи на Црна Гора, Србија, Бугарија и Грција, 29 ноември 1912	100
IV-4.	Официјална порака од австроунгарскиот конзул до министерството за надворешни работи на Австроунгарската монархија, Валона, 30 ноември 1912	100
IV-5.	Опасностите од поделбата на Албанија за европскиот мир - француско видување	101
IV-6.	Меморандум од група македонски интелектуалци кои живеат во Санкт Петербург, од 7 јуни 1913 година, адресиран „До владите и општествата на сојузните балкански држави“	101
IV-7.	Еден француски новинар ја преиспитува идејата за автономна Македонија, август 1912	102
сл. 50.	Грчки и српски дипломати и воени претставници на планината Кајмакчалан го дискутираат утврдувањето на границите за поделбата на Македонија.	102
IVб. Балканските територии на Австро-Унгарија		103
IV-8.	Издадоци од книгата <i>Војната на Балканот 1912-1913</i> , објавена 1914 година во Љубљана, Словенија	103
IV-9.	Словенечко видување на ситуацијата во Македонија	104
IV-10.	<i>Обзор (Хоризонт)</i> , загребски дневен весник, 10 октомври 1912	104
сл. 51	Хрватска карикатура, 1912	105

IV-11.	Покраинската хабсбуршка власт донесе специјални мерки во Босна и Херцеговина .	105
IV-12.	Ограничување на доброволното движење во Босна и Херцеговина	106
IV-13.	Српските доброволци во Босна и Херцеговина	106
ПЕТТО ПОГЛАВЈЕ: По војната		107
Va. Политичките последици		107
Таб. 15:	Површина и бројност на населението во балканските држави пред и по војната	107
Карта 2 и 3:	Територијалните модификации на Балканот. Договорот од Лондон и договорот од Букурешт	108
V-1.	<i>Finis Turquiae?</i> - Коментар на еден француски новинар, февруари 1913	109
V-2.	Извадок од еден напис во бугарски весник, 26 јули 1913	109
V-3.	Од говорот на Јован Скерлиќ, писател и народен пратеник во Народното собрание на Србија, 18 октомври 1913	109
сл. 52	Ослободувањето на поробена Грција	110
сл. 53	Букурешката мировна конференција - романска карикатура	111
V-4.	Последиците од Балканските војни за Романија, според романскиот историчар Константин Киритеску	111
сл. 54	Знамињата на Големите сили над тврдината Скадар, мај 1913	111
сл. 55	Српската војска во Битола	112
V-5.	Сеќавањата на Мартулков за првите контакти на српската војска и граѓаните на неговиот роден град Велес во есента 1912	112
сл. 56	Промени на имињата: од Ускуп во Скопје	112
V-6.	Српскиот крал Петар ветува еднакви права на сите народи со различно етничко потекло кои живеат на териториите приспоени кон Србија	113
V-7.	Напис во еден романски весник, за реакциите на народот во новоприспоената Јужна Добруца како резултат од Втората балканска војна	113
V-8.	Бугарските национални интереси	113
Vб. Општествено-економските резултати		114
Таб. 16:	Жртви (загуби) во Балканските војни	114
сл. 57	Апотеоза на Балканската војна - романска карикатура	115
V-9.	Загубите на српската војска во Балканските војни	116
V-10.	Првата светска војна: една поинаква војна	116
V-11.	Новите краишта - резултати од пописот на населението во областите приспоени кон Србија	116
V-12.	Бројот и сместувањето на бегалците во Бугарија, според Извештајот на премиерот В. Радославов до 17-тото национално собрание	117
V-13.	Муслиманските бегалци во Солун	117
сл. 58 и сл. 59	Бегалци	118
V-14.	Економските последици за Солун, според описот на „Социјалистичката федерација на Солун“, 1913	118
Таб. 17:	Балканските доселеници во Турција (главно од Тракија и Македонија)	119
Vв. Идеолошките последици		119
V-15.	Од една читанка за петто одделение во основните училишта, 1914	119
сл. 60	Насловна страна на една читанка за петто одделение во основните училишта	120

V-16.	Критички коментар во Извештајот за школските учебници во Грција, напишан во 1926 година од Д. Глинос, педагог и застапник за народниот (говорен) јазик	120
V-17.	Радикализацијата на националните чувства во Бугарија, по појавувањето на песните на Иван Вазов	121
V-18.	Извадок од мемоарите на Михаил Маџаров, бугарски политичар од Народната партија, кој ја искажува својата жал поради смртта на сина си	122
V-19.	Познатиот хрватски писател Антун Густав Матош во почетокот на Првата светска војна напишал коментар, во кој жалењето по неговите српски пријатели загинати во војната е измешано со неговите крајно идеолошки погледи	122
V-20.	Резултатите од војните, видување на Меѓународната комисија за испитување на причините и водењето на Балканските војни	123
V-21.	Кукушко по Балканските војни	124
	А. Чувствата на еден Турчин, Ибош-ага.....	124
	Б. Средба со еден Бугарин	124
V-22.	<i>Стравот, роман на Неџати Кумали за наследството на Балканските војни</i>	125
	Карта 4: Југоисточна Европа по Балканските војни	127
	Библиографија	129

Балканските војни од 1912-1913 година се настан од големо значење во историјата на Југоисточна Европа од XX век. Нивните долготрајни последици со децении влијаеле врз политичкиот, општествено-економскиот и културниот развој на регионот, а некои од нивните ефекти, сè уште, претставуваат предмет на научни, па дури и јавни дискусии. Историографиите на државите што биле вклучени во овие војни нудат спротивставени толкувања кои варираат не само меѓу земјите, туку и внатре во нив. Во земјите како Бугарија и Турција, траумата од поразот поттикнала барање на „одговорност“, а идентификувањето на „причините“ за војната имало политичка заднина. Во Србија и во Грција како „победнички“, Балканските војни се интегрирани во пошироки рамки, но во двете земји тоа има различни причини, во првиот случај тие ја вклучуваат и Првата светска војна, а во вториот Малоазиската војна.

Корените на Балканските војни допираат во минатото до последиците од Руско-турската војна од 1877-1878 година, која го означува крајот на Источната криза од 1875-1878 година, една од најтешките кризи во историјата на таканареченото Источно прашање. Прашањето се состоело од три главни елементи: дипломатските битки меѓу Големите сили за влијание во османлиските територии, постепеното пропаѓање на Султановата Империја и националните движења на балканските народи со цел да воспостават своја нација-држава. Кризата од 1875-1878 година ја решаваат Големите сили на Конгресот во Берлин. На него се прогласени независноста на Црна Гора, Романија и Србија кои, исто како и Грција, се здобиле со нови територии, по што биле создадени Кнежевството Бугарија и автономната област на Источна Румелија. Требало да се спроведат реформи и автономија и во другите земји на Високата порта: Албанија, Македонија, Епир и др. Кипар бил предаден на британско управување, а Австро-Унгарија ги окупира Босна и Херцеговина и Нови Пазар.

Но и покрај сето тоа, Берлинскиот договор создал многу судири и напнатост меѓу балканските нации, пред сè затоа што кога ги создавал новите граници не го следел модерниот принцип на националноста. На многу места тој принцип не бил применлив затоа што таму со векови живееле различни националности едни покрај други. Ниедна балканска нација не го постигнала своето национално обединување во рамките на една држава, и тоа обединување им станало главната цел во надворешната политика. Таа потреба резултирала со неколку кризни настани: обединувањето на Источна Румелија со Бугарија и Српско-бугарската војна во 1885 година што произлегла од него, Грчко-турската војна од 1897 година, востанието во Македонија во 1903 година, анексијата на Босна и Херцеговина од страна на Австро-Унгарија и прогласувањето на бугарската независност во 1908, албанското востание од 1910-1912 година и уште некои помали напнатости.

Како и да е, главната тенденција во историјата на балканските земји ја одликуваат мирниот развој и модернизацијата. Вложени се напори кон воспоставување модерни либерални уставни институции и политички системи, создавање широки комуникациски мрежи со акцент врз изградбата на железница и патишта, индустрија и активни внатрешни и надворешни трговски врски. Балканските земји во секој поглед го планираат своето интегрирање во европскиот свет. Тоа ќе создаде дух на натпревар и прогрес. Развојот на националната култура е едно од главните полиња за модернизација и натпревар, во кое државата дејствува како клучен градител на националниот идентитет. Сите балкански нации си ги создаваат своите нации-држави, но

крајно време е државите да ги консолидираат своите нации. Средствата што се користат притоа се: јавното образование, националните празници и прослави, воената служба, националните цркви. Во секој настан и процес доминирал духот на национализмот.

Истовремено, сите балкански земји се обидуваат да ја консолидираат својата егзистенција, создавајќи перспективи за натамошни територијални добивки на сметка на соседите и, пред сè, на сметка на Османлиската Империја. Мотивите за ова варираат од етнографската, геополитичката и економската реалност до историските и културните права. Најефикасните инструменти на оваа политика, на државен национализам, се „милетските“ школи и комуналните структури во европските османлиски покраини и судирот меѓу Вселенската патријаршија и Бугарската егзархија. Тие добиваат поддршка од најразновидни граѓански и иредентистички иницијативи.

Ситуацијата во Европа во првата деценија на XX век го поттикнала ваквиот развој. Воспоставувањето на двата антагонистички воени блока, Антантата и Централните сили, извршиле длабоко влијание врз меѓусебните односи на Балканот. Трката во вооружување и милитаризмот стануваат карактеристични одлики и на општествата во Југоисточна Европа. Воените буџети на нивните влади достигнуваат една третина од државните трошоци, војските двојно растат, а од Европа се купува ново оружје. Сè е подготвено за војна. Под постојаниот притисок на Антантата и првенствено на Русија, мошне популарна станува идејата за создавање балканска унија која преку соработка ќе ги реши заедничките проблеми на балканските држави. Италијанско-османлиската војна во 1911-1912 година, која резултира со италијанското заземање на Либија и Додеканезите, и постојаната нестабилност на европските османлиски територии сè повеќе ги притиска балканските политичари.

Дезинтеграцијата на Османлиската Империја се забрзува по Младотурската револуција од 1908 година. Турскиот национализам на Комитетот за унија и прогрес ја зголемува христијанската омраза, отуѓувајќи го истовремено и единствениот народ кој традиционално му е лојален на режимот, имено Албанците. Албанскиот бунт во 1911 година, навестува радикални промени во рамнотежата на силите на Балканот. Големите сили, особено Италија и Австро-Унгарија, се загрижени за судбината на Албанија, а соседните балкански држави имаат територијални аспирации кон тој регион. Албанските лидери, соочени со стравот од распарчување на нивната територија меѓу соседите - што било веројатното сценарио во случај на османлискиот пораз во Италијанско-османлиската војна - се решаваат за тотално востание, со цел да си ја обезбедат автономната позиција. Во средината на јули 1912 година, албанските бунтовници извојуваат победа над турската војска и на 30 јули бараат Османлискиот парламент да биде распуштен во рок од 48 часа.

Во февруари 1912 година, е потпишан сојузнички пакт помеѓу Србија и Бугарија, а во мај истата година сличен пакт потпишуваат и Грција и Бугарија. Во август 1912 година, Бугарија и Црна Гора постигнуваат устен договор. Обидите во Балканската лига да се вклучи и Романија остануваат без плод. Сојузот е изграден под непосреден надзор на Антантата и се планира тој да се искористи во претстојната Светска војна, но интересите на Балканските сојузници ги менуваат овие планови. Тие започнуваат да вршат притисок врз османлиската власт за реформи и автономија во Албанија и Македонија. Откако Портата ќе ги отфрли ваквите иницијативи, во почетокот на октомври 1912 година, започнува војната, и покрај напорите на Големите сили да ја одложат.

Сè до почетокот на ноември, кога ќе заврши првата фаза на војната, балканските сојузници се победници. Бугарската војска се доближува до Истанбул/Цариград и Солун, грчката војска влегува во Солун и воспоставува контрола врз Епир и дел од Македонија, српската и црногорската војска ги заземаат Косово, Нови Пазар, Северна Албанија и дел од Македонија. Грчката

морнарица ги парализира османлиските комуникации во Егејското Море, а бугарската морнарица го постигнува истото на Црно Море. Кон крајот на ноември е потпишано примирје, но Грција не се приклучува кон него и ја продолжува војната, преземајќи ги источноегејските острови Лемнос, Лезбос, Хиос и Самос и напредувајќи кон Јужна Албанија.

Мировните преговори започнуваат во почетокот на декември 1912 година во Лондон, каде што заседаваат амбасадорите на Големите сили, разработувајќи ги условите за мир. Балканските сојузници се обидуваат да ги добијат сите европски османлиски територии западно од линијата Мидија-Родосто и егејските острови, вклучително со Крит. Портата им нуди да им даде автономија на Македонија и Албанија, но да не загуби територии. Договорот, предложен од Големите сили, е сличен на предлогот на сојузниците. Тоа генерира *coup d'état* во Цариград и новата влада ги прекинува преговорите, обновувајќи ги непријателските дејства кон средината на јануари 1913 година.

Втората фаза на војната трае безмалку три месеци. Османлиските противнапади во Источна Тракија се одбиени од бугарската војска, црногорската војска ја зазема тврдината Шкодра/Скадар, Грците ја заземаат тврдината Јанина и бугарската војска го зазема Адријанопол/Едрене.

Мировните преговори во Лондон продолжуваат, а на 17 мај 1913 година е потпишан мир. Сојузниците ги добиваат сите османлиски земји во Европа, западно од линијата Мидија-Енос, а исто така и Крит. Тие треба да ги распределат добивките меѓу себе и тој клучен проблем ќе доведе до растурање на Балканската лига. Во меѓувреме Романија ќе побара компензација во Јужна Добруџа. Отпрво Бугарија го одбива барањето, но подоцна, во Април 1913 година, на Конференцијата во Санкт Петербург, го отстапува градот Силистра. Вистинската распределба на воениот плен, сè уште, претстои.

Сите балкански државници, вооружени со секакви можни видови аргументи, бараат повеќе територии. „Јаболко на раздорот“ е Македонија во која утврдувањето на границите се покажува дека е, речиси, нерешлив проблем. Додека поделбата меѓу Србија и Грција е полесна, аспирациите на Бугарија, хоризонтално и попречно, ги сечат грчките и српските окупирани зони. Опозициските партии во балканските држави се крајно радикални, залагајќи се за нова војна, но овојпат против бившите сојузници. Иредентистичките организации им се закануваат на своите министри со смрт во случај на отстапки. И покрај сето тоа, владите се обидуваат да дојдат до согласност за демаркација меѓу војските и во голема мера се успешни. Растечката напнатост се манифестира со помали судири и инциденти меѓу сојузниците.

На 19 мај 1913 година, Грција и Србија потпишуваат сојузнички пакт и широк територијален договор. Рускиот обид за одржување нова конференција на балканските премиери во Санкт Петербург, со цел да се реши територијалниот спор е со задоцнување и неефикасен. На 16 јуни 1913 година, кралот Фердинанд му наредува на генералот Савов да ги нападне српските и грчките редови во Македонија. Започнува Втората балканска (меѓусојузничка) војна. Грција, Србија и Црна Гора, поддржани од Романија, ѝ објавуваат војна на Бугарија. Османлиската Империја, исто така, ја праќа својата војска против Бугарија. По нешто повеќе од еден месец жестоко војување, Големите сили повторно интервенираат и ги запираат воените дејства. Договорите од Букурешт и Истанбул го поставуваат новиот територијален поредок во Југоисточна Европа. Романија ја зема Јужна Добруџа, Србија ги добива Косово, Нови Пазар и Вардарска Македонија. Грција ги добива Епир и Егејска Македонија. Црна Гора анектира извесен број соседни територии. Бугарија ги зема Пиринска Македонија и Западна Тракија. На Османлиската Империја ѝ е вратена Источна Тракија. Албанија е прогласена за независна држава.

Балканските војни создаваат нова ситуација на полуостровот. Ниедна од земјите не е целосно задоволна со новите граници, иако несогласувањето е поголемо во Османлиската Империја, Бугарија и Албанија. Грција ги бара егејските острови, Србија посакува излез на море и кон Босна

и Херцеговина, Црна Гора го сака Скадар, а Романија е заинтересирана за Трансилванија и Бесарабија. Овие аспирации ги обликуваат политиките на балканските држави во предвечерјето на Првата светска војна, која започнува на Балканот, и која многу современици ја гледаат како нова балканска војна во која овојпат учествуваат и Големите сили.

Во истовреме, Балканските војни создаваат омраза, сомничавост и страв меѓу балканските народи. Националните митологии ги засенуваат личните сеќавања и заедничките верувања и ги отсликуваат соседните народи како непријатели. Психолошката траума од војните, која со години пред тоа постои во секоја од завојуваните земји, се спојува со новата траума предизвикана од Првата светска војна, и е особено изразена во Османлиската Империја и во Бугарија. Со неа со децении ќе бидат обземени семејствата на бегалците и таа ќе изврши длабоко влијание врз колективното сеќавање на секоја балканска нација поединечно. Врз таа основа војните ќе ги зајакнат националните чувства и националниот идентитет, поттикнувајќи ја идејата за национална солидарност и заедничка судбина.

Цел на оваа Читанка е да отстапи од традиционалниот начин на прикажување на Балканските војни, во училиштата и универзитетите, како првенствено политички настан во кој главни ликови се кралевите, министрите и генералите. Тие, секако, играат значајна улога, но воените дејства ги спроведуваат обичните војници, луѓето кои во обичниот живот се цивили, а војните влијаат врз секојдневниот живот на целото општество. Вообичаеното поимање на војната како нешто што се состои само од битки, победи и порази нема многу допирни точки со реалноста во која и луѓето што не се во првите редови на војната живеат во страв дека ќе ги изгубат своите најблиски. Во тие тешки времиња има суровост и сверства, но има и постапки на хуманост и солидарност. Дури и во рововите и за време на примирјата, заедничките страдања ги принудуваат луѓето да градат заемни односи преку борбените линии.

Нашата идеја е паралелно да ги покажеме различните аспекти на војните и како на нив гледаат различните групи луѓе низ Југоисточна Европа. Компаративниот пристап ќе ни овозможи да ја разбереме мултиперспективноста на историските процеси, при што не само што ги земаме предвид различните позиции на државите и нациите, туку ги следиме и различните трендови во рамките на едно општество, кое инаку по дефиниција се смета дека е „хомогено“. Споредувајќи ги различните современи и модерни перспективи, ќе ја одбегнеме илузијата за „монолитна“ историја каде што релативноста на „вистината“ се гледа како пречка за разбирањето на минатото.

Оваа читанка треба да се чита во споредба и паралелно со другите три читанки. Прво, таа е комплементарна на Првата читанка која го опишува распадот на Османлиската Империја. Второ, таа се совпаѓа со Втората читанка која го следи процесот на изградбата на нациите во Југоисточна Европа. Балканските војни се значајна епизода во консолидирањето на балканските нации-држави и во кулмирањето на антагонистичките национализми. И на крајот, Четвртата читанка која ја покрива Втората светска војна може да се земе како пресечна референтна точка, со цел подобро да се разбере феноменот на војната и военото искуство во XX век.

Хронологија

Година	Месец	Настан
1911	летото	Активирање на албанското национално движење
	средината на јули	Напад на Внатрешната македонска револуционерна организација (ВМРО) во Штип, Македонија. Османлиската одмазда го забрзува започнувањето на разговорите меѓу Бугарија и Србија.
	16 септември	Италија ѝ објавува војна на Османлиската Империја за приспојувањето на Либија
1912	16 мај	Таен бугарско-грчки договор за одбранбен сојуз
	21-27 мај	Италија ги презема Додеканеските Острови
	19 јули	Напад на ВМРО во Кожани, Македонија. Османлиската одмазда ги разгневува балканските христијански држави
	30 јули	Албанските бунтовници бараат во рок од 48 часа да се распушти Османлискиот парламент и ги објавуваат конкретните барања за автономија: (вилаетите Скутари/Скадар, Косово, Јанина и Монастир/Битола да бидат обединети во една област; албанските војници да служат само во таа област; албанскиот јазик да биде јазикот на администрацијата и образованието; сите Албанци да имаат право да носат оружје)
	15 август (приближно)	Устен договор меѓу Бугарија, Србија и Црна Гора: Бугарија ѝ дава воен заем на Црна Гора и ја плаќа црногорската војска во време на војна. Црна Гора се согласува да ја нападне Портата без провокација
	15 септември	Српската влада ја издава тајната директива бр. 5669 до своите амбасади да дејствуваат во правец на приклучување на Охрид и Прилеп кон Србија
	17 септември	Ултиматум од Балканската лига (Бугарија, Грција, Црна Гора, Србија) до Портата: итна автономија за Македонија според Берлинскиот договор. Во Турција и во балканските земји (18 септември) е прогласена вонредна состојба и општа мобилизација
	18 септември	Формирање на 70 мали чети, од членови на ВМРО, во Софија за прибирање информации и саботажии во Македонија и Тракија
	22 септември	Таен воен пакт меѓу Бугарија и Грција
	23 септември	Формирање на македонско-одрински ДО-и (доброволни одреди) од бегалци на генералот Петар Дарвингов - околу 14 600 учесници

Година	Месец	Настан
1912	26 септември	Црногорската војска ја напаѓа Портата
	2 октомври	Италија и Османлиската Империја потпишуваат мировен договор во Уши
	3 октомври	Портата го отфрла ултиматумот и ги прекинува дипломатските односи со Бугарија, Црна Гора и Србија, но се обидува да ги подобри односите со Грција
	4 октомври	Османлиската Империја им објавува војна на Сојузниците. Наредниот ден Бугарија, Грција, Црна Гора и Србија (7 октомври) ѝ објавуваат војна на Портата. Започнуваат воените дејства. Романија прогласува неутралност
	7-15 октомври	Бугарската војска ги презема Источните Родопи и ја запира османлиската контраофанзива (15-25 октомври)
	8-13 октомври	1-та и 3-та Бугарска армија ја пробиваат првата османлиска одбранбена линија крај Ескиполос-Петра, го земаат Лозенград и 2-та Бугарска армија го опколува Едрене. На 13 октомври српската војска во Македонија ги освојува Скопје, Куманово, Велес и Штип
	9-10 октомври	Грчката војска ја добива битката крај Сарантапоро
	15 октомври	Имплементација на српскиот административен систем на новите територии во Македонија и Косово
	16 октомври	Првото воздушно бомбардирање во воената историја - на едринските ѕидини од страна на бугарското воздухопловство
	17-20 октомври	1-та и 3-та бугарска армија ја пробиваат втората османлиска одбранбена линија крај Љуле Бургас-Бунархисар
	19-20 октомври	Грчката војска ја добива битката за Јаница
	27 октомври	Во Романија е формирана нова влада на чело со Титу Мајореску
	28 октомври	Грчката војска влегува во Солун (опколен на 27 октомври) утрото, а бугарските рилски одреди влегуваат попладнето. Почеток на солунскиот спор
	29 октомври	Портата бара прекин на огнот во Софија, но бугарската влада, присилена од кралот Фердинанд Први, го игнорира предлогот и го крие од сојузниците
	1 ноември	Почеток на христијанизирањето на Помаците на Родопите. Официјална бугарска црковна мисија е испратена во декември

Година	Месец	Настан
1912	4-5 ноември	1-та и 3-та бугарска армија неуспешно ја напаѓаат третата османлиска одбранбена линија крај Чаталџа
	4-9 ноември	Декларации на Централниот комитет на ВМРО против српските и грчките дејства во Македонија
	9 ноември	Имплементација на бугарската администрација на новите територии
	14 ноември	Македонско-одринските ДО-и ги поразуваат османлиските сили во Западна Тракија
	18 ноември	Македонско-романското друштво ја притиска Владата за акција
	20 ноември	Прекин на огнот меѓу сојузниците и Портата. Грција го отфрла прекилот на огнот и продолжува со воени дејства во северен Епир
	20-21 ноември	Прв судир меѓу бугарската и грчката војска близу Солун, разрешен кон крајот на месецот
	28 ноември	Националниот конгрес собран во Валона прогласува независност на Албанија
	3 декември	Грчко-османлиска поморска битка крај островот Ели
	3-24 декември	Лондонската мировна конференција. Сојузниците ги бараат сите османлиски покраини во Европа, западно од линијата Мидија-Родосто, како и Крит. Портата предлага да ѝ даде автономија на Македонија и одбива да отстапи територии. На Божиќ, Портата ги напушта преговорите, Големите сили вршат притисок (нота од 4 јануари 1913) и предлозите на сојузниците се прифатени. Лондонската конференција на амбасадорите објавува дека Албанија треба да стане независна држава (20 декември)
	8-17 декември	Бугарска тајна мисија во Цариград по сепаратен мир со Османлиската Империја
1913	5 јануари	Грчко-османлиската поморска битка крај Лимнос
	16 јануари	Бугарско-романски протокол во Лондон за коригирање на позициите на земјите во Добруџа. Под руски притисок, Бугарија е подготвена да ја коригира границата
	21 јануари	Портата го прекинува примирјето и започнува непријателски дејства со повикот „Софија или смрт!“
	26-28 јануари	Османлиските контранапади на Галиполе крај Чаталџа, и спуштањето крај Шаркој се одбиени од бугарската војска
	30 јануари-2 февруари	Плодни бугарско-романски преговори во Софија за Добруџа

Година	Месец	Настан
1913	5 февруари	Обновен е тајниот договор меѓу Романија и Австро-Унгарија
	21 февруари	Грчката војска ја зазема Јанина. Бугарско-грчки инциденти крај Нигрита
	5 март	Во Солун е убиен грчкиот крал Џорџ Први
	2, 11-13 март	Бугарската војска го освојува Едрене
	18 март - 26 април	Во Санкт Петербург се одржува Конференција на Големите сили за спорот околу Добруџа. Бугарија ѝ ја отстапува Силистра на Романија, и им ги гарантира привилегиите на Власите во Македонија, но напнатоста продолжува.
	10 април	Црногорската војска го освојува Скадар
	13 април	Прекин на непријателствата меѓу Портата и Балканската унија
	22 април	Потпишан е Грчко-српскиот протокол, проследен и со воен пакт (1 мај 1913)
	19-21 мај	На средбите, на бугарско-грчката комисија за утврдување на границите во Солун, се доаѓа до договор. До крајот на месецот границата, со мали исклучоци, е утврдена
	17 мај	Лондонскиот мировен договор
	19 мај	Грчко-српскиот договор во Солун
	30 мај	Србија ги прекинува железничките врски со Бугарија
	1 јуни	Бугарскиот премиер И. Е. Гешов дава оставка и на негово место доаѓа Стојан Данев. Во Белград дава оставка премиерот Н. Пашиќ. Двете оставки се дополнителен притисок врз Русија во врска со посредувањето во договорот
	5-13 јуни	Бугарско-српската војска се судрува кај Злетово
	15 јуни	Тиквешкото востание на ВМРО, во позадините на српската војска, со одобрување од Бугарскиот генералштаб
	16 јуни	Со усна заповед на кралот Фердинанд Први, бугарските сили ја напаѓаат српската војска за да им помогнат на бунтовниците. Други бугарски чети го заземаат пристаништето Лефтера и ги гранатираат грчките воени бродови што се наоѓаат таму. Започнува Втората балканска војна
	18 јуни	Бугарската влада ги откажува сите воени дејства и го менува врховниот команден генерал, именувајќи го прорускиот генерал Радко Димитриев. Руската влада предлага конференција

Година	Месец	Настан
1913	19-21 јуни	Бугарско-грчката битка за Кукуш
	21 јуни - 11 јули	Грчката офанзива во источна Македонија доаѓа до Симитли (13 јули) каде што е запрена од Бугарската војска. На 15 јули Грчката војска ја зазема Западна Тракија.
	22-28 јуни	Бугарската војска го зазема Пирот во Србија
	28 јуни	Романија ѝ објавува војна на Бугарија и на 5 јули ја окупира северна Бугарија без никаков отпор. На 11 јули Австро-Унгарија го запира романското напредување
	30 јуни	Портата започнува со своето напредување во Источна Тракија и го зазема Едрене (10 јули)
	3 јули	На 6 јули романската војска ја окупира Варна во Бугарија. Една романска коњичка единица пристигнува во Софија
	4 јули	Формирана е нова проавстриска бугарска Влада на чело со Васил Радолавов
	13 јули	Муслиманско востание во Западна Тракија против повлекувачките бугарски сили - „Република Ѓумурѓина/Комотини“
	15-17 јули	Бугарска контраофанзива против грчката војска околу Кресна
	29 јули	Конференцијата на амбасадори решава дека Албанија треба да стане „независна, суверена област“. Силите го одбираат принцот Вилијам од Вид, еден 35-годишен германски воен капетан, за владетел на Албанија. На 3 септември 1914 година принцот Вилијам бега од земјата
	17 јули - 16 август	Букурешката мировна конференција; прекин на огнот на 18 јули
	25 јули - 15 август	Повлекување на романската војска од Бугарија
	16 септември	Истанбулски мировен договор меѓу Бугарија и Портата. Портата ја зема назад Источна Тракија со некои корекции на границата во полза на Бугарија, а Бугарија ја зема Западна Тракија
	1 ноември	Во Атина е потпишан мировен договор меѓу Грција и Портата
	19 декември	Протоколот од Фиренца. Комисијата за граници, именувана од Лондонската конференција на амбасадорите, ја утврдува јужната граница на Албанија и ѝ ги доделува на Албанија Корча и Ѓирокастро кои се под грчка окупација

Година	Месец	Настан
1914	13 февруари	Грција ги добива сите источноегејски острови освен Имврос, Тенедос и Каstellоризо, и ја повлекува војската од териториите што ѝ се доделени на Албанија
	28 февруари	Грците од јужна Албанија (што тие ја викаат северен Епир) прогласуваат независност под водство на Г. Ч. Зографос, поранешен грчки министер за надворешни работи
	28 јули	Атентат врз престолонаследникот Франц-Фердинанд во Сараево, Босна. Виена му врачува на Белград ултиматум - почеток на јулската криза
	1 август	Австро-Унгарија ѝ објавува војна на Србија - почеток на Првата светска војна. Сите други балкански земји прогласуваат неутралност